

Grzegorz Białuński

"Społeczeństwo i polityka do XVII wieku. Księga pamiątkowa ku czci Profesora doktora Wacława Odyńca w 70-lecie urodzin", pod red. Józefa Śliwińskiego, Olsztyn 1994 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 309-311

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

R E C E N Z J E i O M Ó W I E N I A

Spoleczeństwo i polityka do XVII wieku. Księga pamiątkowa ku czci Profesora doktora Waclawa Odyńca w 70-lecie urodzin, pod red. Józefa Śliwińskiego, w: Studia i Materiały WSP w Olsztynie Nr 65, Olsztyn 1994, ss. 131.

Publikacja ta zawiera materiały przygotowane dla uczczenia prof. Waclawa Odyńca przez Jego uczniów, przyjaciół, kolegów i współpracowników. Jak zwykle w tego rodzaju pracach, zamieszczono bardzo różnorodny materiał, który dotyka tylko niektórych zagadnień z dziejów społeczeństwa i polityki do XVII w. Praca składa się ze wstępu redaktora publikacji, Józefa Śliwińskiego, który omówił krótko cel i zakres poszczególnych materiałów, następnie zamieszczono omówienie sylwetki Waclawa Odyńca, piórem Jego ucznia, Józefa Włodarskiego, oraz wykaz publikacji profesora za lata 1947—1993 zestawiony także przez J. Włodarskiego; dalej zamieszczono dwanaście rozpraw i jedną polemikę¹.

Pierwszy artykuł, Ryszarda Sajkowskiego, *Między „damnatio memoriae” a apoteozą. Kilka uwag na temat pogrzebu Tyberiusza w kontekście kultu cesarskiego* ukazuje problem deifikacji. Autor zauważył, że boskość cesarzy rzymskich była raczej pochodną woli ich następców niż osobistej charyzmy. Według Sajkowskiego żaden cesarz nie mógł być pewien swojej pośmiertnej apoteozy.

Roman Bodański zamieścił w tym tomie opracowanie *Próby utworzenia metropolii w Prusach w XIII wieku*. Autor podkreślił w nim fakt istnienia i działalności metropolii prusko-inflancko-estońskiej, z planowaną pierwotnie siedzibą w Prusach. Faktycznie jednak jurysdykcja metropolity pruskiego nad Inflantami i Estonią nie miała żadnego praktycznego znaczenia (działalność papieskich legatów). Nie została w Prusach zorganizowana siedziba metropolitalna, a Zakon Krzyżacki skutecznie paraliżował działalność arcybiskupa Alberta, doprowadzając do wyeliminowania wpływów arcybiskupa w Prusach przez przeniesienie go do dalekiej Rygi.

Szkic Józefa Mieczysława Bagińskiego *Kilka uwag do dziejów Elku i okolic w XV wieku (w świetle historiografii)* omówimy szerzej poniżej. Marek Radoch przedstawił przyczynek pt. *Długi zastawne Siemowita IV mazowieckiego wobec Zakonu Krzyżackiego*. Poprawność stosunków księcia Siemowita IV z Krzyżakami była pochodną jego zadłużenia pod zastawem ziem mazowieckich np. Zawkrza. Długi skończyły się po 1411 r. wobec upadku finansowego państwa zakonnego. Po tej dacie Siemowit IV, zdaniem autora, przestał liczyć się z północnym sąsiadem.

Jan Tęgoński w rozprawce *Kiedy zmarł Skirgiello?* ustalił datę śmierci Skirgielly na krótko przed 24 grudnia 1394. Ponadto autor podkreślił rolę Skirgielly w latach 1387—1392 w osłabieniu prestiżu Witolda w społeczeństwie litewskim i podważył informacje latopisów litewsko-ruskich o panowaniu Skirgielly w Kijowie jako księcia kijowskiego. Do tego nawiązuje bezpośrednio następny autor, Jan Powierski, w studium źródłoznawczym *Czy Skirgiello był księciem kijowskim?* Zdaniem J. Powierskiego Skirgiello otrzymał jednak księstwo kijowskie (1393) i rządził w nim do swojej śmierci, czyli na krótko przed 24 grudnia 1394 r., a ściślej według tego autora 23 grudnia.

W następnym szkicu, Józef Śliwiński, kontynuuje problem „familiares” królewskich (*Jeszcze w sprawie „familiares” monarchów polskich w XIV i XV wieku*)². Autor

1 Marka Radocha *W sprawie „Uwag do pogranicza Prus i Mazowsza (do 1343 r.)* z moją recenzją szkicu tegoż *Uwagi do pogranicza Prus i Mazowsza (do 1343 r.)*, szczegóły zob. w innym miejscu Komunikatów Mazursko-Warmińskich.

2 Wcześniej zob. J. Śliwiński, *Uwagi o familiares Kazimierza Wielkiego (i innych współczesnych monarchów)*

przypuszcza, że także w źródłach proveniencji polskiej XIV i XV w. terminem „familiares” określano nie tylko ludzi ze stanu duchownego bliskich królowi, ale też dworzan świeckich. Zdaniem autora na przełomie XIV i XV w. nastąpiło jakby rozszerzenie zakresu użycia terminu „familiares”³.

W następnej rozprawie Marek Radoch przedstawił badanie sporów granicznych między Krzyżakami a Mazowszem przez wysłannika Zygmunta Luksemburskiego — Benedykta z Makry. Artykuł pt. *Badanie sporów granicznych mazowiecko-krzyżackich przez Benedykta z Makry w 1413 roku* wykazuje, że tymczasowy wyrok wysłannika króla rzymskiego był tylko kolejnym kompromisem w zatargach pomiędzy państwem polskolitewskim a Krzyżakami, nie rozwiązywał najważniejszych sporów. Nasuwa się przy okazji wątpliwość, czy rzeczywiście granica mazowiecko-krzyżacka dotrwała nie zmieniona do XX w.⁴

Badaniami genealogicznymi zajął się Jan Tęgowski prezentując artykuł *Anna i Barbara — księżne mazowieckie z XV wieku. Przyczynek do genealogii Piastów mazowieckich*. Autor ustalił, że Anna, żona Bolesława Januszewicza mazowieckiego, była córką Fiodora Ratneńskiego, siostrą Hurki Fiodorowicza. Z kolei Barbara, synowa Anny, była córką Aleksandra Włodzimierzowicza kijowskiego. Ustalenia te korygują dotychczas panującą pogląd Oswalda Balzera.

Krótkie opracowanie Józefa Włodarskiego *Male porty Zalewu Wiślanego w XIV—XVI wieku (na przykładzie Braniewa i Fromborka)* jest próbą uzupełnienia luki w historiografii dziejów portów dla wspomnianego okresu. Ogółem był to czas świetności i prosperity portów warmińskich, podupadłych w XVII stuleciu.

Przyczynek do dziejów leśnictwa opracował Andrzej Gryguć w rozprawie pt. *Użytkowanie puszc królewskich w Wielkim Księstwie Litewskim i na Podlasiu w XVI wieku przez ludność wiejską w świetle „Ustawy na wołoki” oraz „Ustawy leśnej” z 1567 roku*. Dzięki omówieniu dwóch ustaw autor uzyskał dosyć jasny obraz użytkowania puszc królewskich przez ludność wiejską⁵.

Ostatnią pracą w tym tomie jest artykuł Zdzisława Taźbierskiego *Londyńskie kalendarze (Calendars) i pliki dokumentów (Bundles) — jako źródła do dziejów polsko-angielskich kontaktów od połowy XV do połowy XVII wieku*. Praca przedstawia dwie grupy archiwaliów angielskich, tzw. kalendarze i pliki dokumentów, ze względu na ich wysokie walory historyczno-dokumentacyjne.

Najbardziej interesującym dla mnie fragmentem tomu jest przyczynek Józefa Mieczysława Bagińskiego pt. *Kilka uwag do dziejów Elku i okolic w XV wieku (w świetle historiografii)*. Autor, choć ograniczył swoje uwagi do historiografii, popełnił moim zdaniem kilka nieścisłości. W podanej literaturze przedmiotu brak kilku podstawowych dla takiego tematu prac, jak choćby Adolfa Pogody, *Die Besiedlung des Kreises Lyck zur Ordenszeit und unter Herzog Albrecht*⁶, *Der Kreis Lyck* pod redakcją Reinholda Webera⁷

w świetle bull papięskich, w: *Spółczesność i kultura do XVI wieku. Materiały z sesji naukowej*, Olsztyn 1992, ss. 45—58.

³ Ciekawe uzupełnienie tego zagadnienia znajdujemy ostatnio u I. Skierskiej, *Dwór i urząd biskupi w późnośredniowiecznej diecezji poznańskiej*, *Roczniki Historyczne*, 1994, R. LX, s. 197 i 202. Szkic dotyczy „familiares” na dworze biskupim, okazuje się, że tego tytułu nie odmawiano ludziom niższego stanu. Kim byli „familiares” — autorka także dokładnie nie odpowiada, stawiając jedynie hipotezy.

⁴ Por. uwagi E. Kowalczyk, *Topografia granicy mazowiecko-krzyżackiej w świetle ugody granicznej z listopada 1343 roku*, *Kwartalnik Historyczny*, 1992, nr 1, s. 35.

⁵ Sądzę, że warto odnotować pominiętą przez A. Grygucia pracę J. Tyszkiewiczza, *Puszcze mazowieckiego ponarwia do połowy XIX w.*, w: *Badania z dziejów osadnictwa i toponimii*, pod red. J. Janczaka i T. Ładogórskiego, Wrocław 1978.

⁶ Zamieszczonej w: *Unser Masuren-Land*, 1936, R. 11, nr 13—16, ss. 49—63.

⁷ Wydana w Leer, 1981.

oraz tegoż *Die Landgemeinden des Grenzkreises Lyck*⁸, a nawet kontynuacji badań K. Kasiskego pióra K. Riel, przedstawiających dzieje osadnictwa w latach 1410—1466⁹. Bagiński stwierdził, iż brakuje nadal pracy, która wyczerpująco przedstawiłaby dzieje osadnictwa w tym rejonie, jednak taka praca powstała — autorstwa Bernharda Gebauera *Die Entwicklung der Siedlungslandschaft in Süd-Ostmasuren (Kreis Lyck), unter besonderer Berücksichtigung der Siedlungsgenese. Ein Beitrag zur Kulturlandschaftsordnung im deutschen Osten* (Göttingen 1959). Razi omówienie zmian administracyjnych na podstawie pracy J. Skibińskiego *Starostwa dziedziczne Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku* (Olsztyn 1972), gdy istnieją konkretne prace na ten temat.

Omawiając prawo osadnicze J. Bagiński stwierdził, że prawo chełmińskie najpewniej przysługiwało szlachcie i wolnym w pierwszej mierze. Tymczasem szlachta (pruska) pojawiła się w tym rejonie dopiero w latach osiemdziesiątych XV w., i to wyłącznie na dobrach nadanych na prawie magdeburskim, zaś wolnym dobra chełmińskie nadano w pięciu przypadkach, gdy w pozostałych 76 prawo magdeburskie. Natomiast domino wało to prawo w nadaniach gospodarstw chłopskich we wsiach czynszowych (10 na 13 wsi). Jeszcze uwaga techniczna — nazwa „kulmerzy” pojawiła się w źródłach dopiero w XVII w. i najpewniej odnosiła się nie tylko do wolnych chełmińskich (o czym szerzej w innym miejscu). Należało więc uściślić, że nazwa wolnych chełmińskich jako „kulmerów” pojawiła się w późniejszych czasach.

Napływ ludności polskiej (mazowieckiej) przed 1466 r. nie był chyba tak duży, skoro powstało zaledwie kilka osad, a Elk ostatecznie miastem, mimo takiej próby, nie został. Autor napisał, że po Grunwaldzie przybrała na sile spontaniczna migracja ludności chłopskiej i rycerskiej z Mazowsza, gdy tymczasem był to zaledwie skromny jej początek.

Dalej autor podał, że do 1500 r. na ziemi elckiej powstało około 95 wsi, z tego najwięcej na prawie chełmińskim. O tej ostatniej sprawie pisaliśmy już wyżej, gdyż w rzeczywistości dominującym prawem było prawo magdeburskie. Wsie czynszowe faktycznie powstawały przeważnie na prawie chełmińskim, ale tych było zaledwie 13. Tutaj nasuwa się też uwaga terminologiczna — powstało 95 osad, w tym wsi czynszowych i dóbr wolnych (służebnych), a nie wsi.

W sumie całość wydawnictwa zasługuje na uwagę, mimo zróżnicowania tematycznego i nawet jakościowego poszczególnych rozpraw. Interesujące jest też ze względu na to, że większość materiałów dotyczy obszaru Prus i pogranicza.

Grzegorz Białuński

Janusz Jasiński, *Historia Królewca. Szkice z XIII—XX stulecia*, Książnica Polska, Olsztyn 1994, ss. 320.

Przemiany polityczno-ustrojowe zapoczątkowane w Polsce oraz w innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989—1990 i późniejszy rozpad Związku Radzieckiego spowodowały wyraźny wzrost zainteresowania teraźniejszością i dalszym losem Królewca, przemianowanego przez Rosjan w 1946 r. na Kaliningrad. Problematyką tą zajęły się wnikliwiej niż dotąd kręgi rządowe, organizacje polityczne, społeczne i gospodarcze wielu krajów, w tym również Polski. Do ożywienia powstałego wokół Królewca przyczynili się także historycy polscy i rosyjscy, podejmując w ostatnich latach badania nad przeszłością dawnej stolicy Prus Wschodnich, które zdominowane były

8 Wydana w Hohenwestedt, 1988.

9 K. Riel, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens in Preussen in der Zeit von 1410—1466*, *Altpreussische Forschungen*, 1937, R. 14, z. 2, ss. 224—267.